

Burcu Meltem Arık*

Yeryüzünü Paylaştığımız Yoldaş Türlerle İlişkimiz *Our Relation with the Companion Species We Share the Earth With*

Anahtar Kelimeler

Karizmatik türler, tekinsiz türler, zaman-mekân sıkışması, doğakültür, merkezsizlik

Keywords

Charismatic species, uncanny species, time-space compression, natureculture, decentralization

Giriş Hikâyesi

3-6 Mayıs 2024 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret eden etolog Dr. Jane Goodall’a, *Magma* Dergisinin Yeryüzü sayısı için yaptığım söyleşide “Ünlü bir etolog olduğunuz kadar çok yetenekli bir yazar ve hikâye anlatıcısıdır. Hikâye anlatıcılığı bilim ve doğa koruma iletişimine yaklaşımınızı nasıl etkiledi?” sorusunu yönelttim. Dr. Goodall, bilimin ve bilimin kendine özgü dilinin bilimsel bilgiyi edinme sürecinde çok önemli olduğunu söyleyip öğrenilenleri herkesle paylaşabilmek için hikâye anlatıcılığının tamamlayıcı rol oynadığını ifade etmişti. İnsanları, onları çevreleyen Yeryüzünde kendi yerlerini görerek bulmaya davet eden John Berger (2016) de hikâye anlatır. *Hayvanlara Niçin Bakarız?* (2017) başlıklı kitabındaki denemeler “Bir Fare Hikâyesi” ile başlar. Bu hikâye, insanlarla hayvanlar arasındaki bağı ve insanın hayvanlara karşı olan tutumunu inceleyen sembolik bir anlatıdır. Berger, bu hikâyeye farelerin insan yaşamındaki yerini sorgular. İnsanlar tarafından genellikle “tekinsiz” olarak görülen fareler yok edilmeye çalışılır. Berger’in hikâyesinde, farelerin varlığı ve davranışları, insanların doğayla olan bağı ve diğer canlılarla olan ilişkisini sembolize eder. Berger, kurulan bağlara rağmen hayvanların insanlar tarafından birer nesne olarak görüldüğünü sezdirerek hikâyesini bitirir. Bu vesileyle okurlara, farelerin istenmeyen varlıklar olarak görülmelerine rağmen birer canlı olduklarını, aralarında bireysel farklılıkların bulunduğunu ve Yeryüzünün sade bir üyesi

* Sabancı Üniversitesi, burcu.arik@sabanciuniv.edu, ORCID: 0000-0002-6167-4696.

Fotoğraf 1

Lağım faresi

olduklarını hatırlatır.¹ İnsanların hayvanları kontrol etmeye çalıştıklarını ve bu durumun hayvanlar ve insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini hissettirir. İnsanların hayvanlarla olan ilişkilerini yeniden düşünmeye davet eder.

Dr. Goodall ve Berger'den ilham alarak kendi fare hikâyemi paylaşmak isterim. Bu lağım faresi (*Rattus rattus*) soğuk bir kış akşamı, penceremde belirdi ve bir süre tereddütsüz bir şekilde bana baktı. Tam o sırada, Jamie Lorimer'in "Rot" (2016) başlıklı makalesini okuyordum. Lağım faresi çocukluk kâbusumdu. Bu karşılaşma benim için bir nevi hayaletle karşılaşmak gibiydi. Antakya'da, mahallemizin yaşlı kadınları tarafından fareler hakkında anlatılan birçok söylentiyle büyümüşüm. Bunlardan birine göre, lağım faresi her zaman karanlıkta, tüm çocuklar uyurken evlere gelirdi. Sadece burundan veya kulaktan ısırdı. Salyası uyuşturucu etki yapardı. Bu nedenle, çocuklar sabahları uyanıp aynaya bakana kadar burunlarının ve/veya kulaklarının ısırdığını hissetmezlerdi. Çocukken, uzun bir süre sabahları ilk iş burnumu ve kulaklarımı kontrol ettim. Bu anlatılar yüzünden "tekinsiz" farelerin görülebildiği ve çocuklar için tehlikeli olduğu sıkça ifade edilen köhne, kötü, karanlık yerlerden uzak durdum. Uzunca bir süre de farelerden korktum, hatta tiksindim. Çocukken dinlediğim söylentiler nedeniyle sorunlu-bir-fare-oldum.² Yıllar sonra bu karşılaşmada ise meraklı-bir-fare-oldum. Pencereimin öte tarafındaki lağım faresi beni ne burnumdan ne kulağımdan ısırdı; aksine, açlıktan ölmek üzere olduğunu tahmin ettiğim bu hayvan beni kendisine sımsıkı bağladı. Beş dakika boyunca kesintisiz bir biçimde birbirimize baktık. Sonra o on beş dakika boyunca uyudu. O sırada rüya görmesine yordüğüm hareketler yaptı. Uyandığında iz bırakmadan gitti. John Berger'in (2017) "Bir Fare Hikâyesi"nde, bir adam fareler yakalayıp bir kavanoza koyar ve onlara bakarak bağ kurar. Fareleri serbest bıraktığında ise onları "tutsak" olarak tanımlar ve tutsağını yeniden görme arzusu duyar. Benim bağ kurduğum fare gittiğinde hüznü hissettim ama Berger'in hikâyesindeki gibi tutsağı yeniden görme isteği duymadım. Bu karşılaşma için ona insan-ötesi kalbimle teşekkür ettim ve apartmanımızda "tekinsiz" olarak algılanabilecek bu canlı için hiç kimsenin bir av partisi başlatmaması için sessizliğimi korudum.³

Antroposenin “Karizmatik” ve “Tekinsiz” Türleri

Çok tartışmalı Antroposen⁴ çağında, sık sık insan ve insan-olmayan varlıklar arasındaki ilişkileri yeniden değerlendirmeye ve bir arada yaşamaya ilişkin farklı gelecek tahayyülleri kurmaya davet ediyoruz. Bu davette tarih boyunca inşa edilen doğa-insan, doğa-kültür benzeri ikiliklerin yerinden edilmesi çağırısı da var. Hayvanların –ve diğer canlıların hatta cansız olarak addettiğimiz varlıkların– insanların koyduğu görünür/görünmez sınırları her geçişi doğa-kültür ayrımının imkânsızlığını gösteriyor. Bu ayrımın imkânsızlığı, kimi zaman leylek, papağan, kirpi gibi “karizmatik” olarak kabul edilen türlerin, kimi zamansa fare, yılan, marangoz arısı gibi “tekinsiz” olarak varsayılan türlerin karşımıza çıkmasıyla beliriveriyor.

“Karizmatik” türler, insanlar tarafından genellikle sevimli, dostane ve zararsız olarak algılanan hayvanlardır denebilir. Öte yandan, “tekinsiz” türler, genellikle sevimsiz, rahatsız edici veya tehlikeli olarak algılanan hayvanlardır. Doğa koruma örgütleri kamuoyu desteği çağırısına çıktıkları zaman iletişim kampanyalarında genellikle “karizmatik” türleri tercih ederler. “Tekinsiz” türler, insan-doğa ikiliğinin sonuçlarından biri olan insanın doğa karşısındaki endişelerini ve kontrol etme arzusunu tetikleyebilir. Bu türler, her bir tür gibi, Yeryüzünün bir parçası, sade bir üyesi olmalarına rağmen, çoğu zaman yok edilmeye çalışılır. Bu yazıda, bu tür ayrımları ve bu ayrımların ne tür etkiler yarattığını zaman-mekân sıkışması, güç geometrisi, doğakültür ve merkezizlik kavramları üzerinden tartışmaya çalışacağım.

Zaman-Mekân Sıkışması

Antroposen, işlerin hızlandığı, zamana ve mekâna yayıldığı bir çağdır diyebiliriz. Doreen Massey'nin (1994) “zaman-mekân sıkışması” (*time-space compression*) kavramına eleştirisi, kapitalist modernitenin hızlandırıcı yaşam temposu ve artan hareketliliği ile yer algısının ve zamanın nasıl değiştiğine işaret eder. Bu kavram, insanların ve malların/nesnelerin –ve nesne haline getirilmiş canlıların– daha hızlı ve daha geniş bir alanda hareket edebilmesini ifade eder. Bu süreç, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda büyük değişimlere yol açar. Eleştirel hayvan çalışmaları perspektifinden zaman-mekân sıkışması kavramını değerlendirirken hayvanların deneyimlerini ve haklarını incelemek, insan-olmayan varlıkların bu süreçten nasıl etkilendiğine bakmak önemlidir. Zaman-mekân sıkışması, hayvanların yaşam alanlarının parçalanması ve bozulmasıyla doğrudan ilişkilidir. Örneğin, tarım ve kentsel gelişim için genişleyen insan yerleşimleri, hayvanların yaşam alanlarını daraltıp onları yerlerinden eder. Bu durum, hayvanların yaşam alanlarını kaybetmelerine ve yeni, genellikle daha az uygun ve çoğunlukla insanla çatışmayı kaçınılmaz hale getiren yaşam alanlarına yönelmelerine yol açar. Zaman-mekân sıkışması, türlerin alışlagelmiş dağılımlarının değişmesine de neden olabilir. Bazı hayvan türleri yeni bölgelere taşınıp burada “istilacı” türler haline getirilir. Bu durum, yerel ekosistemler ve yerli türler üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilir. Kapitalizmin küreselleşmesinin ve zaman-mekân sıkışmasının, hayvanların metalaşmasını ve ticaretini de hızlandırdığı söylenebilir. Hayvanlar,

küresel ticaret ağlarının bir parçası olarak taşınıp tüketilir hale getirildi. Bu durum, hayvanların refahının ve haklarının ihlal edilmesi anlamına geliyor çünkü hayvanların kötü koşullarda taşınmasına ve yaşamlarının değersizleştirilmesine yol açıyor. Hayvanların deneyimleri genellikle görünmez hale geliyor ve maruz kaldıkları iktidar ilişkileri göz ardı ediliyor. Hayvanlar, çoğu zaman insan merkezli bakış açılarında destekleyici rollerle sınırlı kalıyor ve etkin özneler olarak görülüyor. “Karizmatik” türler, genellikle koruma altına alınma ve insanların sempatisini kazanma avantajına sahip olabilirken, “tekinsiz” türler bu süreçte daha fazla dışlanma ve yok edilmeye karşı karşıya kalabiliyorlar. Bu ilişkileri görünür kılmak çoğu tür için hayattır demek yanlış olmaz.

Doğakültür

“Doğakültür” kavramı, doğa ve kültür arasındaki ayrımın bulanıklaştığı, bu iki kavramın iç içe geçtiği ve birbirinden ayrılmaz olduğu bir anlayışı ifade eder. Doğa ve kültürün karşılıklı olarak birbirini şekillendirdiği, insanların ve inan-olmayan varlıkların birlikte var olduğu ve birbirlerine etki ettikleri bir dünyayı tanımlar. Haraway’e göre, doğa ve kültür, birbirinden ayrı değil, iç içe geçmiş, birlikte evrimleşen olgulardır (Haraway, 2010). Örneğin, insanlar ve köpekler arasındaki ilişkiyi ele alarak, bu ilişkinin sadece biyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve etik bir boyut taşıdığını savunur. Philippe Descola’nın çalışmaları da doğa ve kültür arasındaki ayrımın evrensel olmadığını, farklı toplumların bu ilişkiyi farklı şekillerde anlamlandığını gösterir (Descola, 2013). Bazı kültürlerin insanları ve hayvanları aynı toplumsal kategoriye dahil ettiğini, diğerlerinin ise keskin ayrımlar yaptığını belirtir. Bu çeşitlilik, hayvanlara yönelik tutumların kültürel olarak nasıl inşa edildiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Val Plumwood’un (2004) çalışmaları ise, doğa ve kültür arasındaki ayrımın, hiyerarşik ve baskıcı ilişkileri nasıl desteklediğini vurgular. Plumwood, doğayı kontrol altına alma arzusunun, kadınları ve marjinalleştirilmiş grupları kontrol altına alma arzusuyla paralel olduğunu savunur. Bu perspektiften bakıldığında, belirli hayvan türlerinin korunması ve diğerlerinin tehdit olarak algılanması, bu hiyerarşik düzenin bir parçası olarak da görülebilir.

Doğakültür, belirli türlerin neden olumlu veya olumsuz algılandığını ve bu algıların arkasındaki kültürel ve toplumsal dinamikleri derinlemesine incelememizi sağlayabilir. Hayvanlara yönelik tutumların tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamlarını analiz etmeyi kolaylaştırabilir. Hayvanların nasıl temsil edildiğini ve bu temsil biçimlerinin toplumsal normlar, değerler ve korkular tarafından nasıl şekillendirildiğini gösterebilir. Bu tür algıların arkasında yatan kültürel ve toplumsal dinamikler, medyanın, folklorun, dinin ve diğer kültürel anlatıların etkisiyle şekillenir. Medyada sıkça yer alan belgeseller, filmler ve haberler, hayvanlara yönelik tutumların pekiştirilmesinde büyük rol oynar. Örneğin, belgesellerde genellikle sevimli ve karizmatik hayvanlar vurgulanırken, tehlikeli veya rahatsız edici olarak algılanan hayvanlar korkutucu bir şekilde sunulur. Bu durum, insanların belirli hayvan türlerine yönelik romantik

veya tehditkâr tutumlarını pekiştirebilir. Ayrıca, eğitim ve toplumsal deneyimler de bu algıların oluşumunda önemli rol oynar. Çocukluktan itibaren öğrenilen hikâyeler, masallar ve oyunlar, hayvanlara yönelik tutumların temellerini atar. Çocuk kitaplarında sevimli hayvan karakterlerinin dostane davranışları vurgulanırken, “kötü” hayvan karakterler ise korkutucu olarak betimlenir. Doğakültür, bu tür algıların hayvanları kontrol altına alma arzularını nasıl pekiştirdiğini de incelemeyi sağlayabilir.

Karen Barad’ın “kırınım” (*diffraction*) ve “intra-aksiyon” (*intra-action*) kavramları da doğakültür anlayışına önemli katkılar sunabilir (Harris, 2023).⁵ Geleneksel ikili yaklaşımların ötesine geçerek, insanların ve hayvanların birbirleriyle ve çevreleriyle nasıl etkileşimde bulduklarını ve birbirlerini nasıl şekillendirdiklerini anlamamıza yardımcı olabilir. Barad, kırınımı, dalga teorileri ve kuantum fiziği çalışmalarından ödünç alır ve bunu sosyal bilimlere uyarlayarak, etkileşimlerin karmaşıklığını ve bu etkileşimlerin sonuçlarının beklenmedik yollarla nasıl ortaya çıkabileceğini açıklar. Eleştirel hayvan çalışmaları bağlamında kırınım, insan-hayvan ilişkilerinin sadece basit bir etkileşim olmadığını, daha ziyade bu ilişkilerin çok katmanlı ve çok yönlü etkiler yarattığını ortaya koyar. Örneğin, hayvan deneyleri veya hayvancılık endüstrisi gibi uygulamalar, sadece bireysel hayvanlar üzerinde değil, aynı zamanda ekosistemler, insan toplulukları ve kültürel değerler üzerinde de derin etkiler yaratır. Bu etkiler, düz bir çizgide ilerleyen neden-sonuç ilişkilerinden ziyade, kırınım desenleri gibi karmaşık ve çok yönlüdür. İntra-aksiyon, Barad’ın özellikle vurguladığı ve “etkileşim” (*interaction*) kavramından ayırttığı bir terimdir. İnter-aksiyon, bağımsız varlıkların birbirleriyle etkileşime girdiği bir süreci ifade ederken, intra-aksiyon, varlıkların doğasının ve sınırlarının bu etkileşimler sırasında ortaya çıktığını ve sürekli yeniden şekillendiğini savunur. Bu bağlamda, insan ve hayvanlar arasındaki intra-aksiyonlar, her iki tarafın da doğasının bu etkileşimler sırasında sürekli olarak yeniden belirlendiğini ifade eder. Örneğin, “evcil hayvanlar” ve onlara bakımverenler arasındaki ilişki, her iki tarafın kimliklerini ve davranışlarını karşılıklı olarak şekillendirir. Bu süreçte, hayvanların sadece pasif nesnel olmadığını, aksine aktif olarak bu ilişkilerin oluşumunda rol oynadığını görürüz.

Bu çerçeveler, insan-hayvan ilişkilerinin daha derin ve karmaşık boyutlarını ortaya koyuyor. Doğa ve kültürün birbirini sürekli olarak yeniden şekillendirdiği, dinamik ve çok boyutlu bir ilişki ağı olduğuna işaret ediyor. Bu bakış açısı, bizi hem ekolojik hem de toplumsal meseleleri daha bütünsel ve kapsayıcı bir şekilde ele almaya davet ediyor.

Merkezsizlik

Aykut Çoban Çevre Politikası (2020) kitabında, insanmerkezciliğin bırakılıp ekomerkezciliğin yaygınlaşmasını talep etmek yerine, herhangi bir merkezin varlığına direnmenin nasıl mümkün olabileceği sorusu yöneltiliyor. İnsanmerkezcilik ve ekomerkezciliğin her ikisi de doğanın ve hayvanların özgün değerlerini göz ardı edebilir ve insan-doğa ilişkilerini dar bir perspektiften

ele alabilir. Çoban’a göre, “[t]artışmanın odağına birinde insan, öbüründe ekosistemin yerleştirildiği bu iki yaklaşım, insanla doğayı birbirlerinin karşısına konumlandırmış oluyorlar” (s. 287). Bunun yapılması insan-doğa karşıtlığını tetikleyebilir. Çoban, ekomerkezciliğin de insanmerkezciliğin karşısına doğayı koyarak bir başka tür merkezcilik yarattığını savunur. Merkezsizlik, insanmerkezci veya ekomerkezci yaklaşımlardan ziyade, doğa ve kültürün eşit derecede önemli ve birbirine bağımlı olduğunu savunur. Merkezsiz bir yaklaşım benimsemek, doğa ve kültür arasındaki etkileşimleri daha bütüncül bir şekilde ele almayı mümkün kılar. Merkezsiz bir yaklaşım, türlerin “sempatik” ve “tekinsiz” olarak sınıflandırılmasını önleyebilir, onların özgün değerlerini ve ekolojik rollerini tanıyarak, sadece insanlar için değil, ekosistemlerin bütünlüğü için önemli olduklarını vurgulamayı sağlayabilir.

Aldo Leopold’un (2020) “Toprak Etiği” makalesinde ifade ettiği gibi, insanlar Yeryüzünün bir üyesidir. Bununla birlikte, Leopold’un bütünsel yaklaşımı da hayvanların özgün değerlerinin göz ardı edilmesine yol açabilir. Leopold’un ekolojik yaklaşımı, ekosistemin tamamına odaklanırken, bireysel türlerin veya hayvanların özgün değerlerinin yeterince dikkate alınmaması riski barındırabilir. Bu bağlamda, Çoban’ın merkezizcilik eleştirisi, bu sorunun aşılması bakımından önemli bir perspektif sunabilir.

Akrabalık

Sibel Yardımcı’nın önerdiği gibi türler arası bir akrabalığın [*kinship*] icadı da insan-hayvan ilişkilerini düşünmemize ve dönüştürmemize yardımcı olabilir.⁶ Burada kastedilen “akrabalık” kavramı, geleneksel aile bağlarının ötesine geçerek türler arası ilişkileri de kapsayan daha geniş bir spektrumu içeriyor. Politika olarak kavramsallaştırıldığında, bu tür bir akrabalık, benzerliklerden ziyade farklılıkları tanıma ve onlara değer verme üzerinde durur, yaşamın sürdürülebilirliğini destekleyen potansiyel veya gerçek yakınlıklar temelinde bağlantılar kurar. Bu tür akrabalık, temelini Haraway’in (2016) “tuhaf akrabalık” (*oddkin*) kavramından alır. Soy bağına dayanmayan, ancak işbirlikçi çabalarla aktif olarak yaratılan, inşa edilen ve gerçekleştirilen ittifaklar kurmayı içerir. Bu yenilikçi akrabalık çerçevesi, geleneksel normlara ve kimlik kategorilerine meydan okur, ikiliklere karşı bir aradallığı savunur. Haraway’in (2016) “bebek değil akraba yapın” (*make kin not babies*) yaklaşımı ise, biyolojik üreme yerine bu tür bağlar kurmanın ve çeşitliliği artırmanın önemini vurgular, insanları biyolojik sınırların ötesinde sorumluluk almaya teşvik eder. Başlangıç noktası tarafından değil, varış noktası tarafından tanımlanan bir yolculuktur –ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliğe doğru kolektif bir hareket. Akrabalığı Haraway’in önerdiği şekilde yeniden tanımlamak, insan ve insan-olmayan varlıkların eşit hak özneleri olarak değerlendirildiği ve canlıların antropomorfik faaliyetlerin yıkıcı eğilimlerinden uzak bir şekilde geliştiği bir gelecek için çaba göstermeye katkı sunabilir. Bu akrabalık sürekli olarak gerçekleştirilmesi ve yeniden icat edilmesi gereken dinamik ve etkili bir süreçtir, dünyayla olan etkileşimlerimizi şekillendirir. Bu tür bir akrabalık kavramı,

“karizmatik” ve “tekinsiz” türler arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak, tüm türlerin doğa ve kültürün ayrılmaz bir parçası olduğunu ve birlikte var olmanın etik ve ekolojik sorumluluğunu taşımamız gerektiğini kavramaya yardımcı olabilir.

Sonuç Hikâyesi

“Tekinsiz” bir türle olan hikâyemle başladığım makalemi “karizmatik” bir türle olan hikâyemle tamamlayacağım. Üniversitede kuş gözlemciliğiyle, bu sayede de sivil toplum örgütleriyle tanıştım. Kuş gözlemine ilk gittiğim alanlardan biri Burdur Gölü’dür. Burdur Gölü 2000’lerin başında bugün olduğu kadar küçük değildi. Her kış, çevresini dolanarak kuş nüfus sayımı yaptık. Bu gölün en önemli özelliği nesli tehlike altında olan dikkuyruk (*Oxyura leucocephala*) ördeğinin burada kışlamasıydı. Türkiye’de görülen en “karizmatik” türlerden biri olan dikkuyruğu gördüğümde çok heyecanlandım. Onunla tanışmamdan birkaç hafta sonra Avrupalı kuş gözlemcilerden Türkiye’deki kuş gözlemcilere bir talep geldi. Bu talep, başka bir coğrafyada “karizmatik” ama bizim bulunduğumuz coğrafyada “kaçak”, “istilacı”, “yabancı tür” olarak tanımlanıp “istenmeyen” ilan edilen bir türden, Amerikan dikkuyruğundan (*Oxyura jamaicensis*) kurtulmaya yardımcı olunmasıydı.

Amerikan dikkuyruğu, Kuzey Amerika kökenli bir tür olup Avrupa’ya özgü değildir, dolayısıyla “yerli” değildir. 1990’ların başında İngiltere’ye hayvanat bahçeleri aracılığıyla getirildi. O zamandan beri nüfusunu artırdı, hatta “vahşi doğaya” kaçtı ve Avrupa’ya yayıldı. İlk kez 1952’de parkların dışında ürettiği kaydedildi. 2000’lerde İngiltere’de 6.000 birey oldu. İspanya, ardından Yunanistan’da çoğaldı. “Yerli” ve nesli tehlike altında olan dikkuyrukla çiftleştiği öğrenildi. “İstilacı” dikkuyruk hızlı, hareketli ve baskın, “yerli” dikkuyruk ise “utangaç” olarak karakterize edildi. Bu durum doğa koruma uzmanlarını alarma geçirdi. İspanya’da “yerli” dikkuyruk sayısı 22’ye düştüğünde, onu korumak amacıyla Amerikan dikkuyruğunun Avrupa genelinde yok edilmesi kararlaştırıldı. Bu karar pek çok ülkede hızla uygulamaya konuldu ve Amerikan dikkuyruğunu doğal alanlarda görenlere bildirme zorunluluğu getirildi. 2019’da İngiltere’deki sayıları 21-23’e indi ve bu süreç İngiltere’ye 3,3 milyon pounda mal oldu. İspanya’da ise dikkuyruk sayısı 2.500’e ulaştı. Başta Belçika, İspanya, Portekiz ve İngiltere’de olmak üzere birçok ülkede, doğa koruma örgütleri ve devletler, Amerikan dikkuyruğunun yok edilmesi programlarını uyguladı. Yok etmeyi reddeden –Türkiye gibi– ülkeler, bireyler, doğa korumacılar uluslararası eylem planları, yasalar, örgütler ve çevre eğitimi aracılığıyla harekete geçmeye zorlandı. 1990’lardan bu yana binlerce Amerikan dikkuyruğu itlaf edildi (Arık, 2022).

Bu durum önemli etik tartışmaları da beraberinde getirdi. İnsanların doğayla ve hayvanlarla bağlantı kurma arzusu, öngörülme ve kendiliğinden gelişen başka bağlantılara yol açarak beklenmedik sonuçlar doğurdu. Canlıların alınır-satılır ve yer değiştirilebilir metalar olarak görülmesine devam edilmesine, yaşam alanı insanlar yüzünden değişen bir canlının

yaşam hakkının elinden alınmasına neden oldu. Günümüzde benzer bir tartışma Türkiye’de yeşil papağanlar için de yapılıyor. Haraway’ın *Staying With the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (2016) kitabında belirttiği gibi, “hikâye değişirse dünya değişir” önerisi, anlatılarımızı ve ilişkilerimizi dönüştürmenin dünyayı da dönüştürebileceğini savunur. Bu bağlamda, hikâyelerimizdeki değişiklikler, doğayla ve hayvanlarla olan etkileşimlerimizi yeniden şekillen- direrek daha etik ve sürdürülebilir bir ilişki kurmamızı sağlayabilir.

Bu noktada, “yer algısı”nın yeniden düşünülmesi etrafında geliştirilen “dışarıdan ge- len”/“yabancı” karşıtlığı ve “yerinden edilme” tartışmalarını ele alırken Amerikan dikkuyruğu gibi insan-olmayan örnekleri dahil etmek perspektiflerimizi genişletebilir ve görünmez bağlan- tıların gizli parçalarını daha net ortaya çıkarabilir. İtlaf edilen kuş vakalarının gösterdiği gibi, zaman-mekân sıkışıklıklarının sonucunda sadece insanlar değil, insan-olmayanlar da etkileni- yor. İnsan-olmayanlar bu olgudan farklı şekilde zarar görüyor.

- 1 Aldo Leopold, “Toprak Etiği” makalesinde, insanın doğanın sadece bir parçası olduğunu ve doğayla olan ilişkisinde mütevazı ve sorumlu bir tutum benimsemesi gerektiğini savunur. Ona göre, insanlar Yeryüzünün bir üyesi olarak, ekosistemin sağlığını ve bütünlüğünü korumakla yükümlüdürler. Bu bakış açısıyla, insan kendini doğanın efendisi olarak görmek yerine, doğanın sade bir üyesi olarak konumlandırmalıdır. Bu yaklaşımla, Yeryüzündeki tüm canlıların Yeryüzünün sade bir üyesi olduğu anlayışını ifade etmek istiyorum.
- 2 Birlikte-oluş (*become-with*) kavramını fare-oluş (*become-rat*) olarak kullandım. “Birlikte-oluş” kavramı, Donna Ha- raway tarafından insanlar ve diğer türler arasındaki ilişkilerin birbirini karşılıklı olarak şekillendirdiği dinamik bir süreci tanımlar. Haraway’ın *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness* (2003) adlı eserinde belirttiği gibi, birlikte-oluş, farklı türlerin ortak yaşam alanlarını paylaştığı ve bu süreçte birbirlerini etkileyerek birlikte evrim geçirdiği fikrini vurgular. Bu yaklaşım, insan-merkezci bakış açılarını sorgular ve insan-olmayan varlıkların da sosyal ve ekolojik ağlarda aktif özneler olduğunu kabul eder.
- 3 “*More-than-human*” kavramını “insan-ötesi” olarak kullandım. Bu kavram, David Abram’ın *The Spell of the Sen- suous: Perception and Language in a More-than-Human World* (1997) adlı kitabında yer alır. Abram, bu kavramı doğadan insanlığı ve insanlığın tüm kültürel üretimlerini içeren, ancak her zaman zorunlu olarak insanlığı aşan bir alan olarak bahsetmek için kullanır.
- 4 “Antroposen” kavramı, bilimsel bir tartışma alanı olmasının yanı sıra siyasi ve toplumsal yansımaları da olan bir kav- ramdır. Bazı eleştirmenler, insanın doğa üzerindeki etkisini bu şekilde vurgulamanın, insanın doğadan ayrı ve üstün ol- duğu fikrini pekiştirebileceğini savunur. Ayrıca, tüm insanları eşit düzleme çekerek asıl sorumluların görünmez kılın- dığını da belirtirler. Bu nedenle Antroposen kavramına alternatif olarak önerilen terimler de vardır. Örneğin, Jason W. Moore (2016) “Kapitalosen” (*Capitalocene*) kavramını, kapitalizmin çevresel krizlerle nasıl iç içe geçtiğini açıklamak için kullanır. Bu terim, çevresel sorunların kökeninde ekonomik yapıların ve tüketim kültürünün yattığını vurgular. Heather Davis’in (2022) kullandığı bir diğer alternatif kavram olan “Plastosen” (*Plasticene*), plastik kirliliğinin dünya genelinde yarattığı kalıcı izleri öne çıkarır. Bu alternatif kavramlar, çevresel sorunların farklı boyutlarını ve kökenlerini vurgulamak amacıyla önerilir. Eleştirilere katılmakla birlikte kamuoyunda daha anlaşılır olmaya başladığını düşünerek Antroposen kavramı kullanmayı tercih ediyorum.
- 5 Sibel Yardımcı’nın *e-skop*’ta yayımlanan “Hepimiz Likeniz! Feminist Yaşam ve Dünyayla Akrabalık” (2020) makale- sinde Barad’ın ortaya koyduğu bu kavramların detaylı açıklaması bulunabilir.
- 6 Sibel Yardımcı *e-skop*’ta yayımlanan “Hepimiz Likeniz! Feminist Yaşam ve Dünyayla Akrabalık” (2020) makalesinde akrabalık kavramını ele alıyor.

Kaynakça

- Abram, D. (1996). *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-than-Human World*. Vintage.
- Arık, B. M. (2022). Bir Arada İyi Yaşamı Yeryüzüyle (Birlikte) Öğrenerek Örmek: Biyomimikri. Bayındır, D. ve Yıldırım, M. (Ed). *Ekoloji: Bir Arada Yaşamın Geleceği* içinde (s. 449-467). Tellekt.
- Berger, J. (2016). *Görme Biçimleri*. (Çev. Y. Salman). Metis Yayınları.
- Berger, J. (2017). *Hayvanlara Niçin Bakarız?* (Çev. C. Çapan). Delidolu Yayınları.
- Çoban, A. (2020). *Çevre Politikası*. İletişim Yayınları.
- Davis, H. (2022). *Plastic Matter*. Duke University Press.
- Descola, P. (2013). *Doğa ve Kültürün Ötesinde*. (Çev. İ. Yerguz). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Haraway, D. J. (2003). *A Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. The University of Chicago Press.
- Haraway, D. J. (2010). *Başka Yer*. (Çev. G. Pular). Metis Yayınları.
- Haraway, D. J. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press.
- Harris, D. (2023). *Karen Barad's Feminist Materialism: Intra-action and Diffraction*. Cambridge Scholars Publishing.
- Leopold, A. (2020) Toprak Etiği. (Çev. U. Özdağ). *Bir Kum Yöresi Almanığı ve Oradan Buradan Eskizler* içinde. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Lorimer, J. (2016). Rot. *Environmental Humanities*, 8(2), 235–239. <https://doi.org/10.1215/22011919-3664333>
- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. University of Minnesota Press.
- Moore, J. W. (2016). *Anthropocene or Capitolectene?: Nature, History and the Crisis of Capitalism*. PM Press.
- Plumwood, V. (2023). *Feminizm ve Doğaya Hükm etmek*. (Çev. B. Ertür). Metis Yayınları.
- Yardımcı, S. (2020). Hepimiz Likeniz! Feminist Yaşam ve Dünyayla Akrabalık. *Türkiye'de Feminist Yöntem* içinde (s. 93-111). Metis Yayınları.